

ЮВІЛЕЙНІ ТА ПАМ'ЯТНІ ДАТИ

ДО 220-х РОКОВИН ВІД ДНЯ СМЕРТІ ГРИГОРІЯ САВИЧА СКОВОРОДИ

Гусарчук Т. В.

ПОСТАТЬ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ У СВІТЛІ ОСОБИСТІСНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ТВОРЧОСТІ

Багатогранна постать Григорія Савича Сковороди добре znana і водночас – невичерпно загадкова, унікальна, національно характерна. Класична, у розумінні «чіткості, виразності, зрілості вияву специфічних ознак, ментальних особливостей феномена української філософії»¹, вона незмінно привертає увагу фахівців у різних галузях науки. Не є винятком і музикознавство, адже великому мислителю і письменнику належить помітний внесок і в розвиток української музики: він – автор кантів і пісень-романсів². Філософ володів кількома музичними інструментами: блок-флейтою, скрипкою, бандурою, сопілкою, музикою супроводжувалося все його життя.

Література, присвячена Г. Сковороді, дуже широка. У короткому огляді історіографії сквородинознавства М. Попович зазначає: «Небагато є в історії мислителів, спадщина яких тлумачилася би так різноманітно, як – від ювілею до ювілею – по-різному тлумачиться спадщина Сковороди»³. Дослідник вирізняє такі етапи: тривала заборона духовною цензурою Росії творів українського філософа як сектантських, початок їх публікації лише з 60-х років ХІХ ст., в епоху «відлиги» Олександра ІІ, тлумачення Л. Толстим Г. Сковороди як свого ідейного попередника, інтерпретація його постаті як попередника екзистенціальної філософії (В. Ерн). Д. Чижевський, уже перебуваючи в еміграції, запропонував нове розуміння спадщини Г. Сковороди: як явища барокової культури, а в українській літературі діаспори поступово став переважати погляд на філософа як на представника українського «кордоцентризму» (Є. Маланюк та інші). У радянський час з'явилися нові тлумачення: «перехід» від селянського сектантства (В. Бонч-Бруєвич) до революційного демократизму, а далі – до своєїрідної селянської форми Просвітництва (В. Шинкарук).

¹ Бичко А., Бичко І. Концентрично-бароковий контекст української філософії: феномен Сковороди / А. Бичко, І. Бичко // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність : зб. наук. пр. / [С. Л. Йосипенко, Я. М. Стратій (упоряд.); І. П. Стогній (відп. ред.)]. – К. : Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2003. – С. 51.

² Див. докладніше про це: Шреєр-Ткаченко О. Григорій Сковорода – музикант / Онисія Шреєр-Ткаченко. – К. : Муз. Україна, 1972. – 94 с.; Корній Л. Історія української музики : у 3 т. – Т. 2 / Лідія Корній. – К. ; Харків ; Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 1996. – С. 98-99.

³ Попович М. Григорій Сковорода на тлі філософсько-релігійних рухів «раннього Модерну» / М. Попович // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність : зб. наук. пр. / [С. Л. Йосипенко, Я. М. Стратій (упоряд.); І. П. Стогній (відп. ред.)]. – К. : Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2003. – С. 30.

Проблематика сквородинознавчих досліджень помітно збагатилася протягом останніх десятиліть: «<...> Творчість мислителя розглядається в контексті світової філософії, тогочасного і нинішнього духовного життя України, взятих в усій їхній складності, багатомірності та суперечливості – науки і релігії, західного і східного способів мислення, раціоналізму і містики, новаторства і традиції»¹. І. Драч, С. Кримський, М. Попович розглядали доробок філософа у контексті європейської філософії, зокрема античної, І. Іваньо, В. Нічик – у контексті філософської і теологічної освіти XVIII ст.²

М. Попович підкреслює перспективність зіставлення мови і системи образності творів Г. Сковороди з мовою Святого писма, зокрема їх аналізу в контексті традицій апокаліптичної літератури (книги Екклезіаста), а також апокрифічної (О. Сирцова)³. Вважаючи Г. Сковороду філософом містичного напрямку, філософом одкровення, М. Попович наполягає на тому, що він репрезентує український варіант вічного «пост-модерну», адже його програмою є не віра у прогрес і світле майбутнє, а можливість досягнення щастя «тут і тепер», у будь-яку мить історичного процесу, що так само стосується і пекельних мук, які цілком переносяться в душу людини⁴. Саме цим дерзновенним «тут і тепер», на думку М. Поповича, Г. Сковорода так припав до душі широкому загалу, адже «в такій філософії життя людство має потребу всюди і завжди»⁵.

Прикметним є вплив особистості і творчості Г. Сковороди на Т. Шевченка, П. Тичину⁶, багато аналогій виявляємо й у поглядах Г. Сковороди й А. Веделя⁷.

Можливість сьогодні «відверто говорити про значення Г. Сковороди як мислителя і особистості в духовному житті українського народу», «торкатись усіх аспектів його творчості»⁸, спонукає до всебічного дослідження його спадщини – філософа, поета, теолога, духовного подвижника, музиканта, педагога. Десятки монографій і дисертаційних праць, традиційні Сковородинські читання у Переяславі-Хмельницькому становлять центр сквородинознавчих студій у різних галузях знань – усе це свідчить про актуальність ідей Г. Сковороди і досліджень його творів для сучасної української культури. Творчість філософа все більше набуватиме актуальності, адже ідеї та поради Вчителя насправді потрібні кожному, хто шукає себе, шукає сенсу буття у нашому сьогодні, сповненому драматизму і парадоксів.

¹ Стогній І. П., Йосипенко С. Л. Передмова / І. П. Стогній, С. Л. Йосипенко // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність : зб. наук. праць / відп. ред. І. П. Стогній ; передм.: І. П. Стогній, С. Л. Йосипенко. – К. : Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2003. – С. 3.

² Попович М. Григорій Сковорода на тлі філософсько-релігійних рухів «раннього Модерну» / М. Попович // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність : зб. наук. пр. / [С. Л. Йосипенко, Я. М. Стратій (упоряд.); І. П. Стогній (відп. ред.)]. – К. : Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2003. – С. 30–31.

³ Там само. – С. 33.

⁴ Там само. – С. 47–48.

⁵ Там само. – С. 49.

⁶ Зокрема див.: Тичина П. Г. Сковорода (уривки з симфонії) / Павло Тичина // Тичина П. Г., Рильський М. Т. Вибране / передм. та комент. Л. В. Ушкалова. – Харків : Фоліо, 2011. – С. 90–118.

⁷ Див. про це: Гусарчук Т. Артемій Ведель / Т. Гусарчук // Український музичний архів. Документи і матеріали з історії української музичної культури. – Вип. 2. – К. : Центрмузінформ, 1999. – С. 77–80.

⁸ Стогній І. П., Йосипенко С. Л. Передмова / І. П. Стогній, С. Л. Йосипенко // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність : зб. наук. праць / відп. ред. І. П. Стогній ; передм.: І. П. Стогній, С. Л. Йосипенко. – К. : Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2003. – С. 3.

Сьогодні ми знов і знов замислюємося над феноменом Григорія Сковороди, життя якого стало взірцем утілення його етичного вчення. Мабуть, не так багата історія такими прикладами цілісності теорії і практики. Життя Г. Сковороди вчить так само, як і його твори, тому не дивно, що особистість філософа, вражаючи своєю яскравістю й неординарністю, завжди привертала увагу. Так, І. Іваньо зазначає: «<...> Протягом ХІХ ст. дослідників переважно цікавила легендарна постать Сковороди, а не його твори»¹. І в наш час вона «не може не захоплювати» своїм «життєвим кредо, послідовністю в обстоюванні своїх переконань, безкомпромісністю»².

Розглядаючи різні грані творчості Г. Сковороди, надзвичайно цікаво поміркувати над тим, яким же він був, цей сфінкс української культури, за словами Валерія Шевчука, які особистісні риси справили безпосередній вплив на його творчість, стиль його мислення, зміст етичного вчення, характер образності його творів. Спроба зрозуміти багатогранну постать великого українця шляхом детермінації її прикметних ознак індивідуально-особистісними рисами і становить основну мету цієї статті. Матеріалом дослідження є творча й епістолярна спадщина Г. Сковороди, факти його біографії.

Звичайно, особистісна індивідуальність є невичерпною з огляду на її складність, багатоаспектність і значною мірою утаємниченість. Жодна з індивідуальних рис сама по собі, підкреслює К. Платонов, не надає особистості неповторності, одиничним в особистості є її індивідуальна структура, тобто взаємозв'язок її індивідуальних властивостей³.

Одним із напрямів дослідження, який може наблизити нас до розуміння специфіки людської індивідуальності, є типологічний підхід, який ґрунтується на групуванні особистостей за певними ознаками у типові структури. Саме типологічні особливості утворюють ту основу, на якій розквітає індивідуальність. За методологічне підґрунтя оберемо вчення К. Юнга про провідну установку і функції свідомості, розроблену ним систему психологічних типів, а також споріднену і значною мірою похідну від неї сучасну соціонічну теорію. Обидві вони ґрунтуються на визначенні психологічної установки (екстраверсія або інтроверсія) та провідної (у соціоніці – ще й допоміжної) психологічної функції (мислення, почуття, відчуття, інтуїція). Підкреслимо, що дихотомічний підхід насправді не є жорстким, адже визначення певного елемента, типу як провідного зовсім не означає відсутності протилежного, а лише певне переважання першого. Окрім цього, такий підхід передбачає й розуміння структури особистості як динамічної системи, яка розвивається протягом усього життя людини.

Отже, насамперед, спробуємо визначити, до якого типу – екстравертного чи інтровертного – належав Г. Сковорода. К. Юнг так характеризує психологічні установки: «У найзагальніших рисах можна було б сказати, що інтровертна точка зору є та, яка завжди і за будь-яких обставин прагне поставити ЕГО та суб'єктивний психологічний процес над об'єктом або, в усякому разі, утвердити їх щодо об'єкта. Така установка надає суб'єкту цінність більшу, ніж об'єкту <...> Екстравертна точка зору, навпаки, ставить суб'єкта в залежність від об'єкта, причому об'єкту належить переважуюча цінність»⁴. «В інтровертній установці переважає ідея захисту від об'єкта, яка дає почуття внутрішньої свободи. Тому в інтровертного суб'єкта виникає почуття влади, незалежності, свободи й вічності»⁵.

¹ Іваньо І. В. Григорій Сковорода / І. В. Іваньо // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 31.

² Там само, с. 7.

³ Платонов К. К. Система психологии и теория отражения / К. К. Платонов. – М.: Наука, 1982. – С. 191.

⁴ Юнг К. Г. Психологические типы / Карл Густав Юнг; пер. с нем. С. Лорие; под общ. ред. В. Зеленского. – Минск: Попурри, 1998. – С. 104.

⁵ Там само, с. 353.

Зважаючи на те, що увага інтроверта спрямована передусім углиб себе, куди він здатен проникати на будь-яку глибину, на відміну від екстраверта, увага якого спрямована переважно назовні, можемо стверджувати: зерно, з якого виростає вся концепція щастя в етичному вченні Г. Сковороди – установка на самопізнання – є, безумовно, інтровертною установкою.

Проблемі самопізнання Г. Сковорода присвятив один із найулюбленіших своїх творів – філософський діалог «Наркісс. Разглагол о том: Узнай себе», у якому образ головного героя інтерпретується як символ самопізнання: «*Наркісов образ благовѣстит сіє: «Узнай себе!»*¹. Своєрідним маніфестом інтроверсії можна назвати фрагмент пісні 28-ї із «Саду Божественних пісень» «Возлети на небеса, хоть в Версальській лѣса»: «*Глянь, пожалуй, внутрь тебе: сыщеш друга внутрь себе, Сыщеш там вторую волю, Сыщеш в злой блаженну долю: В тюрьмѣ твоей там свѣт, в грязи твоей там цвѣт*»².

В одному з листів до М. Ковалинського Г. Сковорода закликав свого учня: «*Копай всередині себе колодязь тієї води, яка зрсить і твоїй дім і сусідські. Всередині тебе й та основа, яку Плутарх називає джерелом спокою <...>*³. Спокій же душевний, за Г. Сковородою, є важливою умовою щастя. «*Щастіє наше есть мир душевный*», – стверджує він у діалозі «Кольцо»⁴. Ми звертаємо на це увагу тому, що саме інтровертні особистості виявляють абстрагуючу (за Воррінгером) установку, що, зокрема, яскраво виявляється у народів Сходу в їх неймовірному прагненні спокою⁵.

«*Здравствуй, мой милый покою! Вовѣки ты будешь мой. Добро мнѣ быти с тобою: ты мой вѣк будь, а я твой...*» – одне з багатьох висловлювань Г. Сковороди на цю тему⁶. Інтровертне прагнення до усамітнення виражене в листі до А. Д. Карпова: «*Ангел мой хранитель ныне со мною веселится пустынею. Я к ней рожден*»⁷.

Прагнення до усамітнення, утім, не означає слабкої комунікабельності, адже серед інтровертів є дуже товариські люди. Гадаємо, саме таким товариським інтровертом був Г. Сковорода, це підтверджується як фактами його біографії, так і його висловлюваннями. Наприклад, в одному з листів до М. Ковалинського філософ підкреслює: «*Ти уникаєш юрби? Дотримуйся міри і в цьому. Хіба не дурень той, хто уникає людей так, що зовсім ні з ким ніколи не говорить? Божевільна така людина, а не свята*»⁸.

Інтровертний підхід демонструє Г. Сковорода і в настановах щодо інших проблем, наприклад, характерного для інтроверта стилю роботи – повільної, але добросовісної, ґрунтовної, методичної, з проникненням вглиб проблеми: «*<...> Варто читати не*

¹ Сковорода Г. С. Наркісс. Разглагол о том: Узнай себе // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іванько. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 120.

² Сковорода Г. С. Сад божественных пѣсней, прозябшій из зерн священнаго писанія // Там само, с. 57.

³ Лист Г. С. Сковороди до М. І. Ковалинського. 18 липня 1763 р. // Там само, с. 423. Г. Сковорода писав до свого учня М. І. Ковалинського латиною з дидактичною метою, тому його листи цитуємо у перекладі українською мовою згідно із зазначеним виданням.

⁴ Сковорода Г. С. Кольцо // Там само, с. 195.

⁵ Юнг К. Г. Психологические типы / Карл Густав Юнг; пер. с нем. С. Лорие; под общ. ред. В. Зеленского. – Минск: Попурри, 1998. – С. 326.

⁶ Сковорода Г. С. Сад божественных пѣсней, прозябшій из зерн священнаго писанія (пѣснь 12-а «Не пойду в город богатый») // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іванько. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 42.

⁷ Лист Г. С. Сковороди до А. Д. Карпова. 19 лютого 1779 р. // Там само, с. 442.

⁸ Лист Г. С. Сковороди до М. І. Ковалинського. Лютий – початок березня 1763 р. // Там само, с. 414.

так багато щодо кількості, як багато щодо якості. Якщо не пережуєш їжі зубами, то буде використана лише невелика частина її, бо вона пройде в непереробленому вигляді...»¹. «Чим повільніше будеш вивчати, тим плодотворніше навчання»².

Далі визначимо провідну психологічну функцію у структурі особистості Г. Сковороди. Звичайно, тут виникає спокуса вважати його представником розумового типу (провідна функція – мислення), передусім зважаючи на основний вид діяльності філософа. Однак згадаймо, що Г. Сковорода починав своє свідоме життя як музикант – співав у Петербурзькій співацькій капелі і пізніше не полишав занять музикою, не розлучався зі своїми улюбленими інструментами і виявив себе як композитор. Сказане переконує у наявності розвиненої сфери почуттів, а ранній її прояв – у тому, що це може бути пов'язане з провідною почуттєвою функцією. Про високу оцінку почуттів свідчить епістолярна спадщина Г. Сковороди: «Ні про що не турбуватися, ні за що не переживати – значить не жити, а бути мертвим, адже турбота – рух душі, а життя – це рух»³.

Здавалося б, тут є певна суперечність: з одного боку, інтровертне прагнення спокою, з іншого, – сильні почуття, душевний рух. Однак із типологічного погляду, це якраз і можна пояснити специфікою почуттєвого інтровертного типу, який володіє своїми емоціями, не допускаючи їх бурхливих виявів зовні. Ще одне можливе пояснення цієї видимої суперечності, з погляду еволюції особистості, виявляємо у цитованій уже статті М. Поповича: «Склався літературний образ Сковороди як вічно життєрадісного філософа з безхмарною психікою, що легкою ходою пройшов спокійне життя і так же легко відійшов у вічний спокій під дубом у маєтку знайомого на Слобожанщині; треба визнати, що такий образ був наслідком некритичного сприйняття його творів, де прихована гостра внутрішня боротьба»⁴.

Автор статті аргументує свою думку, посилаючись на відомий «Сон» Г. Сковороди⁵ і на дев'ятнадцяту пісню «Саду Божественних пісень»: «Ах ты, тоска проклята! О докучлива печаль! Грызешь мене измлада, как моль платья, как ржа сталь. Ах ты, скука, ах ты, мука, люта мука...»⁶. «Ці рядки, – зазначає М. Попович, – свідчать про напади глибокої депресії, що переслідували Григорія Сковороду “измлада” <...> Духовний світ Сковороди – це болісний пошук заспокоєння і внутрішньої свободи, а не безтурботна лагідність. Та психічна рівновага, яку врешті знайшов філософ, була наслідком перемоги над духовним нездоров'ям, над страхами

¹ Сковорода Г. С. Філологічні виписки // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 460.

² Лист Г. С. Сковороди до М. І. Ковалинського. Серпень – вересень 1762 р. // Там само, с. 397.

³ Лист Г. С. Сковороди до М. І. Ковалинського. Липень – серпень 1765 р. // Там само, с. 436.

⁴ Попович М. Григорій Сковорода на тлі філософсько-релігійних рухів «раннього Модерну» / М. Попович // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність: зб. наук. пр. / [С. Л. Йосипенко, Я. М. Стратій (упоряд.); І. П. Стогній (відп. ред.)]. – К.: Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2003. – С. 42.

⁵ Сковорода Г. С. [Сон] // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 459-460. Запис, який зробив Г. Сковорода опівночі 24 листопада 1758 р. у с. Ковраї, «Сном» назвав М. І. Ковалинський, який помістив його у життєпис свого вчителя. Ще два цікавих сні описує Г. Сковорода у листі до М. І. Ковалинського, датованому лютим – травнем 1764 р. (Див.: там само, с. 428-429).

⁶ Сковорода Г. С. Сад божественных пѣсней, прозябшій из зерн священнаго писанія // Там само, с. 48.

і пригніченням, що замолоду його переслідували»¹. До цього можна додати слова Г. Сковороди з його листа М. Ковалинському: «Якщо Бог всюди <...> то для чого ти шукаєш розради в інших місцях, а не в самому собі? <...> А дияволом я між іншими станами духу вважаю печаль. Я сподіваюсь, що з цими духами я чудово і з завзяттям борюся. Бувай здоров, найдорожчий, і будь моїм товаришем у боротьбі!»².

Свої міркування про емоційне життя людини Г. Сковорода висловлює в іншому листі до М. Ковалинського: «Афект – це хвороба душі <...> Хвороба, як я думаю, виникає тоді, коли в тілі постав розлад погано узгоджених між собою елементів, а саме: коли вогонь або земля переважає, або те й інше. Звідси виникає загострення <...> Бо коли симетрія елементів правильна, тоді все спокійно і мирно рухається, як у тому справному, майстерно злагодженому годиннику <...> Щасливий, хто вільний від цих афектів <...> Радієш, що ти багатий? Ти хворий. Радієш, що ти благородний? Ти нездоровий <...> Отже, скажеш ти, я вимагаю, разом з стоїками, щоб мудрець був зовсім безпристрасним. Навпаки, в цьому випадку він був би стовпом, а не людиною. Залишається, отже, що блаженство там, де приборкання пристрастей, а не їх відсутність»³.

Сильний вплив емоційної сфери позначився в подальшому і на індивідуальному стилі діяльності Г. Сковороди, мислителя й письменника, на що, зокрема, вказує І. Іваньо, відзначаючи «поєднання елементів філософського логічно-дискурсивного мислення з елементами емоційно-образного сприйняття світу»⁴, «прагнення до синтезу філософії і мистецтва, поєднання функцій художника і філософа»⁵.

Припущення, що особистість Г. Сковороди належить до почуттєвого інтровертного типу, потребує уточнення згідно з уявленнями К. Юнга про четверту (підпорядковану) функцію, яка у структурі особистості є протилежною першій (провідній). Як слабка (менш диференційована, уповільнена, вразлива), вона завжди тяжіє до поза-свідомого і світу символів⁶. Саме в ній криються приховані творчі сили, тож якщо людина зможе знайти шлях до своєї підпорядкованої функції, вона зможе відкрити для себе новий життєвий потенціал⁷.

Можна припустити, що у структурі особистості Г. Сковороди як почуттєвого інтроверта четвертою функцією має бути мислення (функція, протилежна почуттю), причому мислення екстравертне, оскільки підпорядкована функція, за соціонічною теорією, за своєю установкою є протилежною установці провідної функції. Як видається, дія цієї юнгівської теорії досить послідовно виявляється в характері мислення Г. Сковороди. Звернення філософа до явищ зовнішнього світу і тлумачення їх у сим-

¹ Попович М. Григорій Сковорода на тлі філософсько-релігійних рухів «раннього Модерну» / М. Попович // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність : зб. наук. пр. / [С. Л. Йосипенко, Я. М. Стратій (упоряд.); І. П. Стогній (відп. ред.)]. – К. : Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2003. – С. 42. Про природу меланхолії С. Сковорода розмірковує у листах до М. Ковалинського та В. Максимовича. Див.: Лист Г. С. Сковороди до М. І. Ковалинського. Вересень – жовтень 1762 р. // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 401; Лист Г. С. Сковороди до М. І. Ковалинського. Лютий – травень 1764 р. // Там само, с. 428; Лист Г. С. Сковороди до Василя Максимовича. Друга половина 1764 р. // Там само, с. 434.

² Лист Г. С. Сковороди до М. І. Ковалинського. Лютий – травень 1764 р. // Там само, с. 429.

³ Лист Г. С. Сковороди до М. І. Ковалинського. Лютий – початок березня 1763 р. // Там само, с. 415.

⁴ Іваньо І. В. Григорій Сковорода / І. В. Іваньо // Там само, с. 26.

⁵ Там само, с. 29.

⁶ Франц М.-Л., Хиллман Дж. Лекции по юнговской типологии / М.-Л. фон Франц, Дж. Хиллман ; пер. М. Г. Пазина. – СПб. : Б. С. К., 1998. – С. 16.

⁷ Там само, с. 120.

волічному сенсі, які є в його творах, і можуть бути наслідком специфічної дії четвертої функції (екстравертне мислення, водночас пов'язане з позасвідомим). Отже, своєрідність його творчості, на яку звернув увагу І. Іваньо (поєднання емоційно-образного і філософського сприйняття й відображення світу), може бути пояснена типологічною «двоїстістю» особистості Г. Сковороди – потужним «сплавом» первинної, від народження сильної провідної функції (почуття) з надзвичайно розвиненою підпорядкованою функцією (мисленням).

Розглядаючи особистісну характеристику Г. Сковороди на основі соціонічної теорії, зауважимо, що шістнадцять основних соціотипів, фактично, утворилися шляхом подвоєння кожного з восьми юнгівських типів і визначення найбільш розвиненої з двох допоміжних функцій свідомості. Так, почуттєвому інтровертному типу в соціоніці відповідають типи етико-інтуїтивного й етико-сенсорного інтровертів, або так звані типи «гуманіст» і «хранитель». Щодо особистості Г. Сковороди, то не викликає сумніву вибір на користь першого типу¹, адже і за соціонічною установкою на рід діяльності (а в гуманітаріїв найбільш розвинені дві функції – почуття й інтуїція або навпаки – інтуїція і почуття), і за способом життя Г. Сковороди, у якому однозначно переважало духовне над земним, матеріальним, мусимо однозначно визнати більш розвиненою у структурі особистості філософа функцію інтуїції, порівняно з протилежною їй сенсорною функцією (за К. Юнгом, функція відчуття). Отже, за соціонічною системою, тип особистості Г. Сковороди може бути визначений як етико-інтуїтивний інтроверт («гуманіст»).

До найбільш загальних характеристик типу в соціонічній теорії належать властивості, пов'язані з квадральними цінностями². Тип «гуманіст» належить до четвертої квадри, представники якої сповідують гуманні й трудові цінності. Надзвичайно цікаво, що в пісні дванадцятій «Не поїду в город богатый» Г. Сковорода не лише стверджує спосіб життя, найбільш прийнятний саме для четвертої квадри, а й послідовно відкидає як неприйнятні для себе провідні цінності решти квадр. Так, заперечення романтико-силових цінностей другої квадри звучить у четвертій строфі: «*Не хочу за барабаном ти плънять городов, Не хочу и штатским саном пугать мѣлочных чинов*»³. Заперечення першоквадральних – пізнавальних – цінностей як провідних міститься у наступній строфі: «*Не хочу и наук новых, кромѣ здравого ума...*»⁴. Думку про те, що щастя не залежить від освіченості, виражено і в пісні 28-й «Возлети на небеса, хоть в Версальскіи лѣса» («*Брось, пожалуй, думать мнѣ, сколько жителей в лунѣ!*»⁵), і в діалозі «Кольцо»: «*Знаеш ли, сколько огнедышущих гор по всему шару земному? Сія правда пускай тебѣ обогатит, пускай поставит в список почетных людей, не спорю, но не ублажит сердца твоего...*»⁶.

¹ Букалов А. В., Бойко А. Г. Соционика: тайна человеческих отношений и биоэнергетика / А. В. Букалов, А. Г. Бойко. – К. : Соборна Україна, 1992. – С. 15-16.

² Квадра – це четвірка соціотипів, об'єднаних спільними психологічними та соціальними цінностями. Див.: Молодцов А. В., Хохель С. О. Практикум по прикладной соционике / А. В. Молодцов, С. О. Хохель. – К. : МАУП, 1994. – С. 74–79.

³ Сковорода Г. С. Сад божественных плѣсней, прозябший из зерн священнаго писанія // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. - С. 42.

⁴ Там само, с. 42.

⁵ Там само, с. 57.

⁶ Сковорода Г. С. Кольцо // Там само, с. 195.

Нарешті, негативне ставлення філософа до третьоквадральних – прагматичних – цінностей прочитується і в першому рядку пісні дванадцятій «*Не пойду в город богатый*», і в її шостій строфі: «*Ничего я не желатель, кромѣ хлѣба да воды, Нищета мнѣ есть приятель – давно мы с нею сваты*»¹. Про те, що щастя людське – не в багатстві, йдеться і в пісні 28-й: «*Возлети на небеса, хоть в Версальскіи лѣса. Вздѣнь одежду золотую, Вздѣнь и шапку хоть царскую; Когда ты невесьол, то всьо ты нищ и гол <...>*»².

Що ж протиставляє Г. Сковорода цінностям трьох перших квадрантів? У діалозі «Разговор, называемый алфавит, или букварь мира» він обґрунтовує свою концепцію «сродної праці» як головної умови людського щастя: «*Щастіе ни от наук, ни от чинов, ни от богатства, но единственно зависит оттуду, чтоб охотно отдаться на волю божію. Сіе одно может успокоить душу <...> Чем кто согласнѣе с богом, тѣм мирнѣе и щасливѣе. Сіе-то значит: жить по натурѣ*»³. Від правильного вибору кожним роду діяльності відповідно до своїх природних здібностей залежить і доля суспільства загалом. Отже, у концепції «сродної праці» Г. Сковорода вбачаємо вияв сповідання філософом гуманних і трудових цінностей четвертої квадри, до якої належить тип етико-інтуїтивний інтроверт («гуманіст»). Наскрізно у творчості філософа є ще одна важлива ознака представників цього типу – відчуття органічного злиття з природою: «*О дуброва! О зелена! О мати моя родна! В тебѣ жизнь увеселенна, в тебѣ покой, тишина! <...> Здравствуй, мой милый покою! Вовѣки ты будеш мой <...> О дуброва! О свобода! В тебѣ я начал мудрѣть*»⁴. Ця ж тема розвивається у наступній, тринадцятій пісні: «*Ах, поля, поля зелены*»⁵.

За соціонічною теорією, кожен психосоціотип характеризується певними фізичними, психологічними, інтелектуальними і соціальними ознаками. Ці характеристики досить широкі, спробуємо в образі Г. Сковорода відзначити хоча б деякі з них. Розпочнемо із зовнішніх ознак, звернемо увагу на збіг портретних рис філософа з описами обличчя «гуманіста»: «Найнадійніший орієнтир, що дає можливість ідентифікувати цей соціотип за зовнішністю, – безпристрасне обличчя. Класичні риси його зовнішності нагадують лики святих або мучеників з ікон...»⁶, «на обличчі – маска безпристрасності, яка може ввести в оману щодо його емоційності»⁷, «але люди, які знають його близько, здатні вгадати в ньому насичене емоційне життя, у якому головне місце займають почуття співчуття»⁸.

Серед зовнішніх ознак «гуманіста» можна відзначити й характерну тілобудову (згадаймо струнку й сухорляву постать Г. Сковорода). Зазвичай представники цього типу мало дбають про своє харчування, що яскраво простежується у способі життя

¹ Сковорода Г. С. Сад божественных пѣсней, прозябшій из зерн священнаго писанія // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 42.

² Там само, с. 56.

³ Сковорода Г. С. Разговор, называемый алфавит, или букварь мира // Там само, с. 204.

⁴ Сковорода Г. С. Сад божественных пѣсней, прозябшій из зерн священнаго писанія (пѣснь 12-а «Не пойду в город богатый») // Там само, с. 42.

⁵ Там само, с. 42, 43.

⁶ Гуленко В. В., Молодцов А. В. Соционика для руководителя (методические рекомендации): в 2 кн. – Кн. 1: Введение в соционику / В. В. Гуленко, А. В. Молодцов. – К.: МЗУУП, 1993. – С. 70.

⁷ Молодцов А. В., Хохель С. О. Практикум по прикладной соционике / А. В. Молодцов, С. О. Хохель. – К.: МАУП, 1994. – С. 131.

⁸ Там само, с. 100.

філософа. Це було одним із проявів його принципу задоволення малим, а ширше – утвердження вищості духовного над матеріальним. Не випадково один із своїх найулюбленіших творів – трактат «Книжечка, называемая Silenus Alcibiadis. Сирѣчь икона Алквіадская» – він розпочинає словами Сократа: «*Иной живет на то, чтоб ѣсть, а я-де ѣм на то, чтоб жить*»¹.

Для характеристики психологічного рівня типу «гуманіст» скористаємося соціонічною моделлю особистості, яка охоплює вісім основних функцій (шістнадцять – з урахуванням знаку функції – «+» або «-»), розподілених на ієрархічних рівнях вітального і ментального кілець, відповідно до підструктур *ІД*, *Супер-ІД*, *ЕГО*, *Супер-ЕГО*². Кожен з елементів (функцій) в соціонічній теорії має свій символ і назву. Так, у моделі особистості «гуманіст»³ у першій (сильній) функції є символ *+R* (етика відносин), що означає: така людина найбільш чутлива до людських відносин. При цьому знак функції (плюс) вказує на те, що цей тип орієнтований тільки на позитивні, добрі стосунки і не терпить поганих.

«*Обіцяю вас помирити, – писав Г. Сковорода М. Ковалинському з приводу сварки останнього з його другом Миколою Заводовським. – Бо що солодше від любові і згоди?*»⁴; «*...що може бути більш приємне, солодке і животворне, ніж любов?*»⁵.

Про наявність етики відносин зі знаком плюс у першій функції моделі особистості Г. Сковороди є безліч підтверджень, зокрема в його висловлюваннях про дружбу як про ідеальні міжособистісні стосунки («*Ніхто більш за мене не радіє дружбі: це моя єдина втіха і мій скарб<...> людська душа і друг, безсумнівно, цінніші за все інше <...> Що може бути приємніше, ніж любов друга <...>*»⁶; «*я така людина, яка ніколи не може насититися розмовою з друзями*»⁷), які філософ вважав «неоціненним скарбом», «найліпшою окрасою життя»⁸. Не випадково дружба у його концепції становить один із важливих чинників щастя: «*Я ж, якщо я маю друзів, відчуваю себе не лише щасливим, але й найщасливішим*»⁹.

Прояв етики відносин як першої функції *ЕГО*-блоку в структурі особистості «гуманіста» доповнюється специфічною дією етики емоцій (*-E*) в її сьомій (слабкій) функції блоку *ІД*. Етика емоцій у сьомій функції означає, що людина слабо виявляє свої емоції зовні, зазвичай має вигляд спокійної, стриманої. За цією функцією вона також критично оцінює емоції інших. Знак мінус перед символом *E* означає, що для цього типу неприйнятними є негативні емоції – як власні (рідко виявляє їх зовні,

¹ Сковорода Г. С. Книжечка, называемая Silenus Alcibiadis. Сирѣчь икона Алквіадская // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 250.

² Гуленко В. В., Молодцов А. В. Соционика для руководителя (методические рекомендации) : в 2 кн. / В. В. Гуленко, А. В. Молодцов. – Кн. 2 : Основы социанализа. – К. : МЗУУП, 1993. – С. 8–21.

³ Молодцов А. В., Хохель С. О. Практикум по прикладной соционике / А. В. Молодцов, С. О. Хохель. – К. : МАУП, 1994. – С. 40.

⁴ Лист Г. С. Сковорода до М. І. Ковалинського. Травень – червень 1763 р. // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 418-419.

⁵ Лист Г. С. Сковорода до М. І. Ковалинського. 12 липня 1763 р. // Там само, с. 421.

⁶ Лист Г. С. Сковорода до М. І. Ковалинського. Липень – серпень 1765 р. // Там само, с. 436.

⁷ Лист Г. С. Сковорода до М. І. Ковалинського. 9 липня 1762 р. // Там само, с. 396.

⁸ Лист Г. С. Сковорода до М. І. Ковалинського. Кінець вересня – початок жовтня 1762 р. // Там само, с. 399.

⁹ Лист Г. С. Сковорода до М. І. Ковалинського. 27 січня 1763 р. // Там само, с. 411.

проте внутрішньо дуже вразливий, стресонестійкий тип), так і оточуючих людей («хворобливо сприймає вираз негативних емоцій з боку оточуючих»)¹. Цю психологічну особливість яскраво ілюструє фрагмент розповіді Г. Сковороди про похорон ігумена Костянтина Фродського: «Я ж не лютіший за циклопа. Навпаки, я визнаю, що мені властива деяка особлива гуманність і людяність, але, повір, мені було соромно бачити, як деякі майже по-жіночому голосили. Якби, господи прости, при самій загибелі Трої я побачив, що люди настільки віддаються жіночому плачу, я, без сумніву, подумав би, що у них немає анітрохи мужності. Тому я втік з храму, бо не зміг знести такої ганьби, бачити, що голосно плачуть ті, яким слід було інших утримувати від плачу»². Важливі штрихи до психологічної й інтелектуальної характеристики типу «гуманіст» додає розгляд восьмої (сильної) функції в моделі його особистості. Ця функція пов'язана з практичним повсякденним досвідом людини. У моделі особистості «гуманіст» це функція інтуїції часу (*T*) – «спосіб, завдяки якому людина отримує інформацію про зміни об'єктів у часі, про закладені в них приховані потенційні можливості»³.

Дію названої функції у Г. Сковороди можна простежити на двох рівнях – у його повсякденному, актуальному відчутті часу і ставленні до нього, а також у вияві інтуїції часу у творчості. Можна сказати, що своєрідним маніфестом *T* у восьмій функції є пісня двадцять третя: «О дражайше жизни время, Коль тебя мы не щадим!»⁴. Однак є у Г. Сковороди й інші, не менш яскраві висловлювання з цього приводу: «Тому що з усіх втрат втрата часу найтяжча, то навіть одна мить цих ангельських днів така цінна, що перевищує все, що ми маємо, навіть себе самого настільки, наскільки час перевищує все, чим ми володіємо»⁵. У листі до М. Ковалинського філософ висловлює такі міркування про час: «<...> Я почав підводити підсумок часу: коли, для скількох, на які дурниці я витрачав річ, дорожчу за все. Я ще й тепер не вмію користуватися часом, і навіть той час, який тепер у моєму розпорядженні, витрачається на дрібниці або, що ще гірше, на смуток, або, що найгірше, на гріхи. На майбутнє ми надіємося, сучасним нехтуємо: ми прагнемо того, чого немає, нехтуємо тим, що є, так, ніби те, що минає, може вернутись назад або напевно мусить здійснитись сподіване»⁶.

Завдяки своїй належності до *T*-інтуїтів, «гуманіст» є носієм інформації, накопичувачем історичного, передусім гуманітарного досвіду. Не випадково спеціалісти вважають належними до цього типу багатьох видатних мислителів, зокрема релігійних, філософів, істориків, письменників, наприклад, Конфуція, В. Соловйова, М. Бердяєва, П. Флоренського, М. Карамзіна⁷. Притаманні філософській системі

¹ Гуленко В. В., Молодцов А. В. Соционика для руководителя (методические рекомендации) : в 2 кн. / В. В. Гуленко, А. В. Молодцов. – Кн. 2 : Основы социоанализа. – К. : МАУП, 1993. – С. 125.

² Лист Г. С. Сковороди до М. І. Ковалинського. 28-29 жовтня 1763 р. // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іванько. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 425.

³ Молодцов А. В., Хохель С. О. Практикум по прикладной соционике / А. В. Молодцов, С. О. Хохель. – К. : МАУП, 1994. – С. 35.

⁴ Сковорода Г. С. Сад божественных пѣсней, прозябший из зерн священнаго писанія // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іванько. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 52.

⁵ Лист Г. С. Сковороди до М. І. Ковалинського. 7 лютого 1763 р. // Там само, с. 412.

⁶ Лист Г. С. Сковороди до М. І. Ковалинського. Квітень 1763 р. // Там само, с. 417.

⁷ Букалов А. В., Бойко А. Г. Соционика: тайна человеческих отношений и биоэнергетика / А. В. Букалов, А. Г. Бойко. – К. : Соборна Україна, 1992. – С. 28.

Г. Сковорода синтетичність, поєднання різнорідних джерел також характерні для типу «гуманіст», який «орієнтується на зразки й досягнення минулого: “Я передаю, але не творю, я щиро поважаю давнину”, – казав Конфуцій»¹.

Функція інтуїції часу має ще один специфічний бік: *T-інтуїтив* у соціоніці називають «типами безпеки», тому що вони ніби здійснюють зв'язок між минулим і майбутнім, і, спираючись на досвід, накопичений у минулому, дбають про безпеку майбутнього. Цю місію Г. Сковорода здійснює, мабуть, прагнучи навчити людину бути щасливою, застерегти її від ілюзорних уявлень про щастя, відвернути від оманливих шляхів. На більш конкретному рівні прагнення застерегти особливо виразно проступає у листах Г. Сковорода до М. Ковалинського. Ось деякі красномовні фрагменти: «*О найдорожчий! Уникай товариства поганих людей. Уникай їх! Тікай від них далеко! Пам'ятай це! <...> Пам'ятай, що ти храм божий*»²; «*<...> найправильнішим я вважаю здобувати друзів мертвих, тобто священні книги. Серед живих є такі хитрі, спритні й безчесні пройдисвіти, що юнака у вічі обдурюють <...> О, бережись таких!.. Ах! Скористайся хоч моїм досвідом!*»³; «*не шкодь і не руйнуй свого тіла*»⁴; «*не слухай необачно випадкових людей, що рекомендують ті або інші ліки*»⁵; «*додержуй міри в пильнуваннях і трудах*»⁶ і, нарешті, загальна настанова: «*Побільше думай і тоді вирішуй. Спіши повільно*»⁷.

За ще однією шкалою ознак тип «гуманіст» належить до так званих «правих» типів, або «позитивістів». На психологічному рівні це виявляється в загальній зорієнтованості на добро. Цей тип відзначається добротою й терпимістю, схильний прощати, сприймає людину передусім позитивно. На інтелектуальному рівні це виявляється в тому, що, незважаючи на емоційно-почуттєвий характер мислення «гуманіста»⁸, загалом його визначають як формально-логічний. Справді, поступальність розвитку думки, послідовне відкриття причинно-наслідкових зв'язків між явищами надзвичайно характерні для стилю мислення Г. Сковорода. Згадаймо хоча б його численні низки взаємопов'язаних понять на зразок цієї: «*Надмірність породжує пересиченість, пересиченість – нудьгу, нудьга ж – душевний смуток, а хто хворіє на це, того не можна назвати здоровим*»⁹.

Ще один штрих до інтелектуальної характеристики «гуманіста». Оскільки «гуманіст» є інфоносієм, «прагне засвоїти всі джерела, доступні його інтелекту і здібностям»¹⁰, він дуже схильний писати докладні конспекти («багато пише»). Цікаво,

¹ Букалов А. В., Бойко А. Г. Соционика: тайна человеческих отношений и биоэнергетика / А. В. Букалов, А. Г. Бойко. – К. : Соборна Україна, 1992. – С. 29.

² Лист Г. С. Сковорода до М. І. Ковалинського. 12 липня 1763 р. // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іванько. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 422.

³ Лист Г. С. Сковорода до М. І. Ковалинського. 23 листопада 1762 р. // Там само, с. 407.

⁴ Лист Г. С. Сковорода до М. І. Ковалинського. 23-26 січня 1763 р. // Там само, с. 409.

⁵ Лист Г. С. Сковорода до М. І. Ковалинського. Вересень 1762 р. // Там само, с. 399.

⁶ Лист Г. С. Сковорода до М. І. Ковалинського. Лютий – початок березня 1763 р. // Там само, с. 414.

⁷ Лист Г. С. Сковорода до М. І. Ковалинського. Друга половина червня 1764 р. // Там само, с. 431.

⁸ Гуленко В. В., Молодцов А. В. Соционика для руководителя (методические рекомендации) : в 2 кн. / В. В. Гуленко, А. В. Молодцов. – Кн. 2 : Основы социанализа. – К. : МАУП, 1993. – С. 123.

⁹ Лист Г. С. Сковорода до М. І. Ковалинського. 9 липня 1762 р. // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іванько. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 395–396.

¹⁰ Гуленко В. В., Молодцов А. В. Соционика для руководителя (методические рекомендации) : в 2 кн. / В. В. Гуленко, А. В. Молодцов. – Кн. 2 : Основы социанализа. – К. : МАУП, 1993. – С. 124.

що й цю рису можна виявити у Г. Сковороди. Так, привертає увагу його праця «Філологічні виписки», у якій є такі заголовки: «*При читанні слід робити виписки*» або «*Як робити виписки*»¹. Тут міститься вислів, який міг належати саме «гуманісту»: «<...> *Все, що гідне бути відзначене, повинне знайти собі місце у виписках*»².

Надзвичайно характерними щодо особистості Г. Сковороди є ознаки типу «гуманіст» на соціальному рівні. Це найбільш альтруїстичний з усіх соціотипів, для якого типовою є впевненість в обґрунтованості своєї етичної програми, відданість певним моральним цінностям³, прагнення допомогти людям замислитися над моральними основами їх життя⁴. Звідси цілком природним є надзвичайно сильний етичний акцент у філософії Г. Сковороди, який був переконаний, що найвищі чесноти має та людина, яка «*з радістю творить добро, безмежно і безмірно наскільки це можливо*»⁵.

Девіз «гуманіста» – розкрити можливості людини шляхом доброго ставлення до неї. Саме таким чином він прагне допомогти людям «виявити і розвинути приховані від поверхового погляду здібності»⁶. Спеціалісти навіть визначили стиль керівника-«гуманіста» як стиль керівника-вихователя⁷. Мабуть, саме звідси такий сильний виховний акцент, який має і філософська, і літературна творчість Г. Сковороди, і його епістолярій. Так, у діалозі «Благодарный Еродій» філософ проводить думку про схильність серця людини до істини й добра і про те, що саме розвитку цих здібностей має сприяти виховання⁸. А чи не з тими ж виховними схильностями «гуманіста» пов'язана одна з центральних ідей Г. Сковороди – про єдність, яка органічно доповнюється утвердженням високого етичного ідеалу: «*По разным природным склонностям и путь життя разный. Однако всем один конец – честность, мир и любовь*»⁹. Нарешті, морально-ціннісний чинник у концепції Г. Сковороди також є необхідною складовою щастя. На це, зокрема, вказується у перекладі «Книжечка Плутархова о спокойствии души»: «<...> *Сердце чисто зиждет жизнь веселу*»¹⁰; «*красота сердца есть страна и град спокойствия; скверная же душа есть море мучений*»¹¹. І з чийх вуст, якщо не з вуст представника типу «гуманіст», могло так природно прозвучати таке визначення сенсу життя: «*Не красна долготою, но красна добротою, Как пѣснь, так и жизнь*»¹².

¹ Сковорода Г. С. Філологічні виписки // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 461.

² Там само.

³ Гуленко В. В., Молодцов А. В. Соционика для руководителя (методические рекомендации) : в 2 кн. / В. В. Гуленко, А. В. Молодцов. – Кн. 2 : Основы социанализа. – К. : МАУП, 1993. – С. 124.

⁴ Там само, с. 58.

⁵ Лист Г. С. Сковороди до М. І. Ковалинського. Лютий – початок березня 1763 р. // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 413.

⁶ Молодцов А. В., Хохель С. О. Практикум по прикладной соционике / А. В. Молодцов, С. О. Хохель. – К. : МАУП, 1994. – С. 58.

⁷ Там само, с. 131.

⁸ Сковорода Г. С. «Благодарный Еродій» // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 300-319.

⁹ Сковорода Г. С. Басня 6 «Колеса часовіи» // Там само, с. 90.

¹⁰ Сковорода Г. С. Книжечка Плутархова о спокойствии души // Там само, с. 383.

¹¹ Там само, с. 382.

¹² Сковорода Г. С. Сад божественных пѣсней, прозябшій из зерн священнаго писанія (пѣснь 30-а «Осѣнь нам проходит, а весна пришла») // Там само, с. 59.

Погляд на постать Г. Сковороди щодо вияву у різних сферах його життя й діяльності особистісних рис як чинників індивідуальності дає змогу дійти певних висновків.

1. Постать Г. Сковороди, сформована на ґрунті української культури, успадкувавши від неї характерний комплекс суттєвих ознак, стала самоцінним феноменом, який багатоканально впливав і впливає на свідомість українців, формуючи певні духовно-ціннісні орієнтири. Окрім творчої спадщини філософа, це ще й безпосередньо він як особистість, яка, безумовно, належить до найпотужніших метаособистостей в історії культури, тих духовних феноменів, які не зникають зі смертю певного індивіда, їх носія, а продовжують своє життя в інших людях.

2. Особистісними рисами, які справили безпосередній вплив на стиль мислення, зміст етичного вчення, характер образності творів Г. Сковороди, були такі, як інтровертна установка свідомості, провідна почуттєва (етична) функція свідомості і розвинена допоміжна функція інтуїції. У комплексі ці ознаки свідчать про належність особистості філософа до типу «почуттєвий інтроверт» (за К. Юнгом) і типу «етико-інтуїтивний інтроверт», або «гуманіст» (за соціонічною типологією), що підтверджується також сповіданням Г. Сковородою цінностей четвертої квадри, до якої, зокрема, належить цей психосоціотип.

3. Слід звернути увагу на спорідненість більшості базових елементів типу етико-інтуїтивний інтроверт («гуманіст») з відповідними характеристиками типу етико-сенсорний інтроверт («хранитель»), який у соціонічній теорії вважається інтегральним типом української нації. Це, зокрема, належність не просто до «етичних» типів, якими є половина серед основних шістнадцяти, а саме до почуттєвого типу (нагадаємо, що за типологією К. Юнга, це взагалі той самий тип, на різні можливості розвитку якого, утім, вказував уже сам автор концепції). Спільними для «гуманіста» і «хранителя» є й такі елементи типу, як інтроверсія й раціональність. Нарешті, лише один елемент відрізняє, а точніше, підносить «сковородинівський» тип над українським інтегральним, це – інтуїтивність замість сенсорності, і саме він виявляється визначальним, суттєво змінює характер особистості, спрямовуючи її «вгору», геть від прагматичних цінностей третьої квадри, до якої належить «хранитель». Отже, сприймаючи великого гуманіста як свого, рідного, близького, маємо вчитися в нього. Вчитися з відкритим серцем, розуміючи, що немає «хороших» і «поганих» типів (це один із наріжних принципів будь-якої типології), що кожен тип має свої «позитиви» і свої «негативи», успішно виконуючи в суспільстві лише йому властиві функції (згадаймо сковородинську ідею «сродної праці»!). Розуміючи це, і все ж таки намагаючись якщо й не завжди справами, то хоча б поглядом линути до тих духовних висот, які вказує нам Учитель.

4. Висловлене про типологічні ознаки особистості Г. Сковороди, звичайно, є лише міркуваннями. Проте маємо надію, що здійснені спостереження стимулюватимуть подальше дослідження причинно-наслідкових зв'язків між особистісними властивостями філософа і стилем його творчої діяльності, у якому нероздільні філософічність і художність, образна конкретність і символічність, науковість і повчальність. Образ Г. Сковороди дає, мабуть, ідеальні можливості досліднику «механізмів» згаданого процесу детермінації, як взірець єдності теорії і практики, органічності сповіданих ідеалів, щоденно втілюваних в особистому житті.

5. Зазначене може викликати запитання: якщо не лише стиль викладу, а й зміст філософського вчення має суб'єктивну зумовленість, на що вперше вказав ще на початку ХХ ст. В. Джеймс¹, то якою мірою він є об'єктивним? Іншими словами, чи для всіх людей «підходять» усі «рецепти» щастя, які пропонує Г. Сковорода? Як видається, міра «актуального сприйняття» (сприйняття з перспективою наслідування) буде тим більшою, чим ближчими типологічно виявляться реципієнти до типу особистості філософа. Проте універсальність і вічність творчої спадщини Г. Сковороди зумовлюється збігом загальнолюдських етичних ідеалів з його цінностями. Саме завдяки цьому збігові, помноженому на геніальність, і народжується той феномен, та потужна гуманістична аура, яка, взаємодіючи з найкращими «куточками» душі людини всіх часів, живить і зміцнює їх утвердженням добра й любові, щирим бажанням допомогти кожному з нас на шляху до вічних духовних висот.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бичко А., Бичко І. Концентрично-бароковий контекст української філософії: феномен Сковороди / А. Бичко, І. Бичко // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність : зб. наук. пр. / [С. Л. Йосипенко, Я. М. Стратій (упоряд.); І. П. Стогній (відп. ред.)]. – К. : Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2003. – С. 51–78.
2. Букалов А. В., Бойко А. Г. Соционика: тайна человеческих отношений и биоэнергетика / А. В. Букалов, А. Г. Бойко. – К. : Соборна Україна, 1992. – 75 с.
3. Гуленко В. В., Молодцов А. В. Соционика для руководителя (методические рекомендации) : в 2 кн. / В. В. Гуленко, А. В. Молодцов. – К. : МЗУУП, 1993. – Кн. 1 : Введение в соционику. – 128 с.; Кн. 2 : Основы социанализа. – 128 с.
4. Гусарчук Т. Артемій Ведель / Т. Гусарчук // Український музичний архів. Документи і матеріали з історії української музичної культури. – Вип. 2. – К. : Центрмузінформ, 1999. – С. 69–101.
5. Іваньо І. В. Григорій Сковорода / І. В. Іваньо // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 5–32.
6. Корній Л. Історія української музики : у 3 т. – Т. 2 / Лідія Корній. – К. ; Харків ; Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 1996. – 387 с.
7. Франц М.-Л., Хиллман Дж. Лекции по юнговской типологии / М.-Л. фон Франц, Дж. Хиллман ; пер. М. Г. Пазина. – СПб. : Б. С. К., 1998. – 198 с.
8. Лист Г. С. Сковороди до А. Д. Карпова. 19 лютого 1779 р. // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / упоряд., автор вступ. статті та коментарів І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 442–443.
9. Лист Г. С. Сковороди до М. І. Ковалинського. 9 липня 1762 р. // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 395–397.
10. Лист Г. С. Сковороди до М. І. Ковалинського. Серпень – вересень 1762 р. // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 397–398.
11. Лист Г. С. Сковороди до М. І. Ковалинського. Вересень 1762 р. // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 398–399.

¹ Юнг К. Г. Психологические типы / Карл Густав Юнг ; пер. с нем. С. Лорие; под общ. ред. В. Зеленского. – Минск : Попурри, 1998. – С. 354.

/ Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 428–429.

27. Лист Г. С. Сковороди до М. І. Ковалинського. Друга половина червня 1764 р. // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983 – С. 430–431.

28. Лист Г. С. Сковороди до М. І. Ковалинського. Липень – серпень 1765 р. // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 436–438.

29. Лист Г. С. Сковороди до Василя Максимовича. Друга половина 1764 р. // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983 – С. 432–435.

30. Молодцов А. В., Хохель С. О. Практикум по прикладной соционике / А. В. Молодцов, С. О. Хохель. – К. : МАУП, 1994. – 204 с.

31. Платонов К. К. Система психологии и теория отражения / К. К. Платонов. – М. : Наука, 1982. – 309 с.

32. Попович М. Григорій Сковорода на тлі філософсько-релігійних рухів «раннього Модерну» / М. Попович // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність : зб. наук. пр. / [С. Л. Йосипенко, Я. М. Стратій (упоряд.); І. П. Стогній (відп. ред.)]. – К. : Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2003. – С. 30–50.

33. Стогній І. П., Йосипенко С. Л. Передмова / І. П. Стогній, С. Л. Йосипенко // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність : зб. наук. праць / відп. ред. І. П. Стогній ; передм.: І. П. Стогній, С. Л. Йосипенко. – К. : Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2003. – С. 3 – 6.

34. Сковорода Г. С. Басня 6 «Колеса часовіи» // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 90.

35. Сковорода Г. С. «Благодарный Еродий» // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 300–319.

36. Сковорода Г. С. «Книжечка, называемая Silenus Alcibiadis. Сирѣчь икона Алквіадская» // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 250–259.

37. Сковорода Г. С. Книжечка Плутархова о спокойствии души // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 379–393.

38. Сковорода Г. С. Кольцо // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 191–199.

39. Сковорода Г. С. Наркісс. Разглагол о том: Узнай себе // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 120–144.

40. Сковорода Г. С. Разговор, называемый алфавит, или букварь мира // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 200–249.

41. Сковорода Г. С. Сад божественных пѣсней, прозябшій из зерн священнаго писанія // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 34–60.

42. Сковорода Г. С. [Сон] // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 459–460.

43. Сковорода Г. С. Філологічні виписки // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода ; упоряд., автор вступ. ст. та комент. І. В. Іваньо. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 460–463.

44. Тичина П. Г. Сковорода (уривки з симфонії) / Павло Тичина // Тичина П. Г., Рильський М. Т. Вибране / передм. та комент. Л. В. Ушкалова. – Харків : Фоліо, 2011. – С. 90–118.

45. Шреєр-Ткаченко О. Григорій Сковорода – музикант / Онисія Шреєр-Ткаченко. – К. : Муз. Україна, 1972. – 94 с.

46. Юнг К. Г. Психологические типы / Карл Густав Юнг ; пер. с нем. С. Лорие; под общ. ред. В. Зеленского. – Минск : Попурри, 1998. – 656 с.

Гусарчук Т. В. Постать Григорія Сковороди у світлі особистісних детермінант творчості. Виявлено типологічні ознаки особистості українського філософа, письменника, музиканта у його багатогранній творчій діяльності. Розглянуто твори, епістолярну спадщину, факти біографії Г. Сковороди, підкреслено національно-характерні риси його особистості, а також збіг особистісних цінностей його як соціотипу із загальнолюдськими. Завдяки цьому розкрито гуманістичний феномен Г. Сковороди як людини і мислителя.

Ключові слова: українська культура, типологія особистості, вчення про психологічні типи, особистісні детермінанти творчості, епістологія.

Гусарчук Т. В. Фигура Григория Сковороды в свете личностных детерминант творчества. Виявлено личностные черты украинского философа, писателя, музыканта в его многогранной творческой деятельности. Рассмотрены произведения, эпистолярное наследие, факты биографии Г. Сковороды, подчеркнуты национально-характерные черты его личности, а также совпадение личностных ценностей его как социотипа с общечеловеческими. Это раскрывает гуманистический феномен Г. Сковороды как человека и мыслителя.

Ключевые слова: украинская культура, типология личности, учение о психологических типах, личностные детерминанты творчества, эпистологія.

Husarchuk T. V. Gregory Skovoroda Through the Prism of Personality Determinants of Creativity. This article discusses typological features of Ukrainian philosopher, writer, and musician in his multifaceted creative activities. It considers his literary, epistolary legacy, facts from Skovoroda's biography, emphasizes national characteristics of his personality and the match of his personal values with universal ones. This reveals a humanistic phenomenon of G. Skovoroda as a person and thinker.

Keywords: Ukrainian culture, personality typology, the theory of psychological types, personality determinants of creativity, epistolohiya.